

CITATION

Özarslan, Selim, "Ali According to the Teachings of the Ahl al-Sunnah", *Journal of Faculty of Theology of Bozok University*, 9, 9 (2016/9), pp. 77-90.

EHL-İ SÜNNET'E GÖRE HZ. ALİ

Ali According to the Teachings of the Ahl al-Sunnah

Selim ÖZARSLAN

Prof. Dr.

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Hız. Ali, yaşadığı dönemden günümüze kadar İslam kültür ve medeniyet tarihinde iz bırakmış önemli bir kişiliktir. Onun İslam düşünce tarihi içindeki ve günümüzdeki önemi, bize göre, şahsi kişiliği, bilgi birikimi, Hız. Muhammed'in peygamberliğine ilk iman edenlerden oluşu ve İslam'a maddi ve manevi yönlerden hizmetinden daha çok Hız. Peygamber'e olan yakınlığından (amca oğlu ve damadı) kaynaklanmaktadır. Çünkü bu alanlarda İslam'ın doğuşu ve yayılması sürecinde Hız. Ali'den daha fazla Hız. Peygamber'e yardımcı olan sahabeler de bulunmaktadır. Hız. Ali'nin bilinip tanınmasında Hız. Peygamber'e yakınlığının yanında Allah'a ve Hız. Peygamber'e gönülden bağlılığının, hikmetli sözlerinin, yüksek dirayet ve cesaretinin de rolü bulunmaktadır.

Bütün bunlar Ehl-i Sünnet düşüncesinde Hız. Ali'nin yüksek mevkiini ve yerini belirtiyorsa da onun bu özellikleri Şiiilerin iddia ettiği gibi onu diğer İslam halifelerinden üstün bir konuma getirmemiştir. Neticede Sünni İslam anlayışında Hız. Ali, Hız. Peygamber'in amcaoğlu ve damadı olmasının ötesinde diğer Râşid halifelerden (Ebu Bekir, Ömer ve Osman) farklı bir konuma sahip değildir. Dini anlama ve yaşamada, dini hükümler vermede onlardan ayrı bir yetki ve otoritesi yoktur.

Anahtar Kelimeler: Hız. Ali, Ehl-i Sünnet, Şii düşüncede Hız. Ali, Nass ve Tayin, Masumiyet

Abstract

Ali was an important person who has left mark on the history of Islamic culture and civilization until the present time. His importance in the history of Islam and today is rooted in his being close relative (his uncle's son) to the Prophet Mohammad rather than his character, knowledge and personality. Needless to say, during the process of rise and growth of Islam, there were companions of the Prophet who helped Prophet Mohammad much more than Ali. Nonetheless, Ali is known and recognized by Muslims through his proximity to the Prophet of Allah, his heartfelt devotion to the prophet, his words full of wisdom, and his courage.

Even though all of these features indicate that Ali had a high position according to scholars of the Ahl al-Sunnah, Ali is not considered as a superior position other than the other caliphs as the scholars of Shia have been claiming. As a result, in the Sunni Islamic belief, Ali is not different from the other Rashid caliphs (Abu Bakr, Omar and Osman), notwithstanding his being Prophet Mohammad's uncle's son and the Prophet's groom. He did not have a distinctive authority in terms of understanding of the religion and giving religious jurisdictions.

Keywords: Ali, teachings of Ahl al-Sunnah, Shiite, text and determination, Innocence.

KAYNAKÇA

Özarslan, Selim, "Ehl-i Sünnet İnancında Hız. Ali", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 9 (2016/9), ss. 77- 90.

Giriş

Bilindiği gibi Hz. Ali/Alî b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), yaşadığı dönemden günümüze kadar İslam kültür ve medeniyet tarihinde iz bırakmış önemli bir kişiliktir. Onun İslam düşünce tarihi içerisinde ve günümüzdeki önemi, bize göre, şahsi kültürü, bilgi birikimi ve İslam'a maddi ve manevi yönlerden hizmetinden daha çok Hz. Peygamber'e olan yakınlığından (amca oğlu ve damadı) kaynaklanmaktadır. Çünkü bu alanlarda İslam'ın doğuşu ve yayılması sırasında Hz. Ali'den daha fazla Hz. Peygamber'e yardımcı olan şahıslar bulunmaktadır. Nitekim Hz. Ebu Bekir (ö. 634), bütün mal varlığını, birikmiş para ve altınlarını¹ Allah yolunda, Hz. Peygamber'in davasının başarıya ulaşması için harcamış, hicret esnasında kendi canını hiçe sayarak Hz. Peygamber'e yol arkadaşlığı etmiştir. Onun bu fedakârlığı ve mali yönden desteği sayesinde Hz. Peygamber kamu harcamalarını gerçekleştirebilmiştir. Bu nedenle olmalıdır ki Hz. Peygamber: "*Ebu Bekir'in malından istifade ettiğim kadar, hayatımda hiç kimsenin malından istifade etmedim.*"² buyurmuşlardır. Bu demek değildir ki Hz. Ali'nin İslam kültür ve medeniyetindeki öneminde kendi şahsi kişiliğinin, Allah'a ve Hz. Peygamber'e gönülden bağlılığının, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilk iman edenlerden oluşunun, yüksek dirayet, şecaat ve cesaretinin bir katkısı yoktur. Bilakis onun bu nitelikleri sayesinde ki Hz. Peygamber, hicret kararı aldığı anda kendi yerine ölüm döşegine onu yatırmış, hicretin beşinci ayında muhacirlerle ensar arasında dayanışma ve yakınlık sağlamak amacıyla kurulan 'muâhât' (kardeşlik) esnasında Hz. Ali'yi kendisine kardeş olarak seçmiş, hicretin ikinci yılında en küçük kızı Fâtımatu'z-Zehrâ'yı (ö. 632) onunla evlendirmiş, harbe (Tebûk Gazvesi) gittiği zaman devlet başkanlığı vekâletine kadar her ciddi işi Hz. Ali'ye havale edebilmiştir. Bunların ötesinde Hz. Peygamber, Ali'ye kâtiplik, vahiy kâtipliği yaptırmış, Hudeybiye Antlaşması'nı da ona yazdırmıştır.³

¹ Kaynaklar Hz. Ebu Bekir'in Müslüman olduğunda kırk bin (40.000) altını olduğunu ve bunun tamamını Allah yolunda harcadığını kaydeder. Bkz. Nevevî, Muhyiddin Yahyâ b. Şerefeddin, Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lugât, I-II, nşr. Idâretu't-Tibâati'l-Munîriyye, trş., c. 1, s. 190.

² Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, Sunen, Kahire 1965, c. 5, s. 609, hadis no: 3661.

³ el-Vâkidî, Muhammed b. Ömer, Kitâbu'l-Megâzi, thk. Marsden Jones, Oxford 1966,

Hız. Peygamber'e olan bu yakınlığı ve çocukluğunu O'nun yanında geçirmesi, ilk zamanlardan beri bütün Müslümanların gözünde onu diğer sahabeden daha farklı bir konuma getirmiştir. Bu düşünce tarzı zamanla İslam dışı bir takım kültür ve inançların etkisiyle daha belirgin bir hâl olarak onun etrafında çeşitli dinî ve siyasi grup ve ekoller oluşmuştur. Bu ekollerden bir kısmı onun Hız. Peygamber'den sonra dinî liderliğinden/imametinden bahsederken diğer bir kısmı peygamberliğinden hatta Allah'ın yeryüzündeki tecessümü olan ilahlığına kadar çeşitli görüş ve inanışları savunmuşlardır. İlk düşünceyi yani Hız. Ali'nin Hız. Peygamber'den sonra nass ve tayin yoluyla onun yerine geçtiği inancını kabul edenler, Şia'nın büyük bir çoğunluğunu oluşturan İmamiye fırkası iken,⁴ ikinci düşünceyi yani Hız. Ali'nin ve onun soyundan gelen imamların 'hulûl' yoluyla ilahlığını ileri sürenler Gulât-ı Şia dediğimiz aşırı Şii grup ve zümrelerdir.⁵ Bu grup ve zümreler Hız. Ali'ye yönelik bu aşırı düşüncelerini zamanla itikadi alana taşıyarak inanç ve akide hâline getirmişler ve bu inanç etrafında siyasi ve itikadi mezhepler oluşturmuşlardır.

Hız. Ali'ye yönelik Ehl-i Sünnet anlayışı, zaman içerisinde söz konusu bu ılımlı ve aşırı Şii görüşlere karşılık bir antitez hüviyetinde şekillenmeye başlamıştır. Bu durum Şii imamet nazariyesine karşılık Ehl-i Sünnet imamet veya hilafet teorisinin gelişmesinde de gözlenmektedir.⁶

İslam'ın ilk üç yüzyılında ana ilkeleri itibarıyla şekillenen Ehl-i

c. 2, s. 610; el-Minkârî, Nasr b. Muzâhim, Vak'atu Siffîn, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1382, s. 509.

⁴ Cuveynî, İmâmu'l-Haremeyn Ebû'l-Meâli Abdülmelik, Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kavâtii'l-Edilleti fî Usûli'l-İtikâd, thk. Es'ad Temîm, Beyrut 1413/1992, s. 353; Şehristânî, Ebû'l-Ferh Muhammed b. Abdülkerîm, el-Milel ve'n-Nihal, thk. Ahmed Fehmî Muhammed, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, trs., c. 1, s. 163-166; İbn Haldûn, Mukaddime, çev. Zâkir Kadiri Uğan, İstanbul 1989, c. 1, s. 496; krş. Nişvânû'l-Himyerî, Ebû Saîd, el-Hûru'l-Iyn, thk. Kemâl Mustafa, Kahire 1948, s. 154-157; Kâşifu'l-Gitâ, Muhammed Huseyn, Aslu's-Şia ve Usûluhâ (Ca'ferî Mezhebi ve Esasları) çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1979, s. 50; Çağatay Neşet-Çubukçu İbrahim Ağa, İslâm Mezhepleri Tarihi, Ankara 1985, s. 62; Onat, Hasan, "Şii İmâmet Nazariyesi", AUIFD, Ankara 1992, c. 32, s. 97.

⁵ Abdullâh b. Sebe'in kurucusu olduğu Sebeyye ve Galiyye bunlara örnek verilebilir. Bkz. Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, c. 1, s. 176-177; Pezdevî, Ebû'l-Yusr Muhammed, Usûlu'd-Dîn (Ehl-i Sünnet Akaidi), çev. Şerafettin Gölcük, İstanbul 1988, s. 355-356.

⁶ Bkz. Özarslan, Selim, Matürîdî Kelamcısı İbn Hümâm'ın Kelamî Görüşleri, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2003, 99.

Sünnet itikadına göre Hz. Ali, aşırı Şii grupların aksine yarı ilahî sıfatlarla donanmış bir ilah değil, Allah'a ve Resulü'ne gereği gibi inanmış samimi bir mümin ve kuldur. Tarihin dikkat çekici uygunluklarındandır/tevfuk ki Hz. Peygamber gibi⁷ Hz. Ali de 63 sene yaşamıştır. Bu uygunluk Hz. Peygamber'in en samimi dostları ve aynı zamanda 1. ve 2. halife/devlet başkanı olan Hz. Ebu Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer (ö. 644) için de geçerlidir. Yani onlar da Hz. Peygamber gibi 63 yaşlarında vefat etmişlerdir.⁸

Ehl-i Sünnet inancında Hz. Ali ve Fatıma'dan olan çocuklarına Hz. Peygamber kadar olmasa da büyük bir saygı ve hürmet beslenmiş, Sünni hadis ve tarih literatüründe Hz. Ali'nin büyük oğlu Hz. Hasan (624-669) fiziki yapı ve yüz güzelliği itibarıyla Hz. Peygamber'e benzetilmiş,⁹ bu kaynaklardan beslenen Sünni Müslümanlarda Hz. Ali nesline karşı özel bir muhabbet ve ilgi ortaya çıkmıştır.

Ehl-i Sünnet inancına göre, Hz. Ali diğer bir deyişle Ali b. Ebî Tâlib, zamanının meşru imamı yani devlet başkanıdır.¹⁰ Hz. Ali'nin imameti/devlet başkanlığı, Şia-İmamiye'nin iddiasının¹¹ aksine Hz. Peygamber'in nass ve tayiniyle gerçekleşmemiş olup, Hz. Osman'ın (ö. 656) öldürülmesinin¹² ardından Ehlü'l- Hâl ve'l- Akd (şuraya mensup bireyler, sahabenin ileri gelenleri) niteliğini taşıyan sahabenin biat akdiyle yani seçimiyle olmuştur.¹³ Devlet başkanını belirlemede

⁷ Halife b. Hayyât, Târihu Halife b. Hayyât (Halife b. Hayyât Tarihi), trc. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001, 120-121.

⁸ Halife b. Hayyât, Târihu Halife b. Hayyât, s. 149-150, 190; Âmirî, Yahyâ b. Ebî Bekr, Behcetü'l-Mehâfil ve Buğyetu'l-Emâsil fi Telhisi'l-Mu'cizat ve's-Siyer ve's-Şemâil, Mısır 1339, c. 2, s. 124.

⁹ Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ (ö. 279/892), Ensâbu'l-Eşrâf, nşr. Muhammed Hamîdullâh, Kahire 1959, s. 539.

¹⁰ Cuveynî, Kitâbu'l-İrşâd, s. 365.

¹¹ İmamet nass ve tayin yoluyla sabit olduğunu iddia edenler yalnızca Şia'nın İmamiye kolu değil, Zeydiye'nin Çarudiye kolu ile Abbasiye'nin Ravendiye kolu da bu düşünceyi paylaşmaktadır. İmamet seçim yoluyla sabit olduğunu ileri sürenler ise Ehl-i Sünnet'in çoğunluğu ile Mu'tezile'nin çoğunluğu, Hariciler ve Neccariye'dir. Ravendiye, Hz. Peygamber'in vefatından sonra imamet amcası Abbas'ın hakkı olduğunu ile sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed, Usûlu'd-Dîn, Beyrut 1401/1981, s. 279, 281.

¹² Üçüncü halife Osman b. Affân, Ehl-i Sünnet inancına göre haksız yere öldürülmüştür. Zira bireyin katlini yani öldürülmesini gerektiren şeyler bellidir. Onun öldürülmesini gerektirecek herhangi bir sebep bulunmadığından haksız yere öldürüldüğünde kuşku yoktur. Bkz. Cuveynî, Kitâbu'l-İrşâd, s. 364.

¹³ Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, Temhîd fi Usûli'd-Dîn, thk. Abdülhay Kâbil, Dâru's-Sekâfe, Kahire 1407/1987, s. 113; Nesefî, Ebû'l-Muîn, Tabsiratu'l-Ed-

seçim yöntemi, asırlardır uygulanmış ve dünya üzerinde bu yöntemi yadırgayan herhangi bir kimse olmamıştır.¹⁴ İmamet, Şia'nın kabul ettiği gibi nübüvvetin ya da risaletin bir devamı değil, insanların dinî ve dünyevi işlerini tanzim eden siyasi-beşerî bir kurumdur.¹⁵

Hız. Ali'nin, Hız. Ebu Bekir'e biat etmeye tepki gösterdiği ve bundan kaçındığı yönündeki Şia'nın iddialarının aksine Allah yolunda kimsenin kınamasından çekinmeyen Ebû Zerr (ö. 31/652), Ammâr b. Yâsir (563-37/657), Suheyb er-Rûmî (ö. 38/658) ve diğer sahabiler gibi Hız. Ebu Bekir'in hükmüne tam olarak itaat etmiş ve onun imametini kabul etmiştir. Hız. Ali'nin Ebu Bekir'in halife seçildiği Sakîfe toplantısında bulunmadığı doğrudur. Zira Hız. Ali, Hız. Peygamber'in vefatıyla hüznü boğulmuş, bir süre kendi başına kalmıştır. Daha sonra Hız. Fatîma'nın vefatının ardından diğer sahabiler gibi şahitlerin huzurunda Hız. Ebu Bekir'e biat etmiştir.¹⁶

Şia'nın masumiyet ilkelerinin¹⁷ aksine Ehl-i Sünnet inancına göre, masumiyet (ismet) diğer bir deyişle günahsızlık, peygamberlerin bir niteliği olduğundan, Hız. Ali de peygamber olmayıp, müminlerin seçimiyle meşru dördüncü devlet başkanı/imam olduğundan hatasız ve günahsız değildir. Her insan gibi hata edebilir, günah işleyebilir, yani masum değildir.¹⁸ Eş'ari kelamcısı İmâmu'l-Haremeyn lakaplı

ille fî Usûli'd-Dîn, thk. Claude Salame, Dımaşk 1993, c. 2, s. 879; Pezdevî, Usûlu'd-Dîn, s. 257, 277.

¹⁴ Cuveynî, Kitâbu'l-İrşâd, s. 356.

¹⁵ Bkz. Cuveynî, Kitâbu'l-İrşâd, s. 357; Sâbûnî, Nüreddîn, el-Bidâyetü fî Usûli'd-Dîn, thk. Bekir Topaloğlu, Ankara 1995, s. 57-58.

¹⁶ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslîm ed-Dineverî, el-İmâme ve's-Siyâse, Kahire 1904, c. 1, s. 24; Cuveynî, Kitâbu'l-İrşâd, s. 361; Sâbûnî, el-Bidâyetü fî Usûli'd-Dîn, s. 58.

¹⁷ Şia'ya göre imamın ismeti vaciptir. Yani imam hata ve günah işlemekten korunmuştur. Bkz. el-Kummi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbaveyh (ö. 381/991), Risâletü'l-İ'tikâdâtî'l- İmâmiyye (Şî'îmâmiyye'nin İnanç Esasları), çev. E. Ruhi Fıglalı, Ankara 1978, s. 113; Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, c. 1, s. 145; el-Hillî, Yûsuf b. Ali b. Mutahhar, Keşfu'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l-İ'tikâd, Bombay 1310/1892, s. 224; el-Hillî, Yûsuf b. Ali b. Mutahhar, el-Bâbu'l-Hâdî Aşere (şerhleri Nâfi Yevmi'l-Haşr ve Miftahü'l-Bâb ile birlikte), thk. Mehdî Muhakkik, Tahran 1365/1946, s. 52; el-Muzaffer, Muhammed Rızâ, Akâidu'l-İmâmiyye (Şia İnançları), çev. A. Gölpinarlı, İstanbul 1978, s. 51; kırs. İbn Humâm, Kemâluddîn Muhammed, el-Musayere fî'l-Akâidi'l-Munciye fî'l-Âhireti ile beraber İbn Kutluboğa, Zeyneddîn Kâsım el-Hanefî, Şerhu'l- Musâyere, Bulak, Mısır 1317/1900, s. 276.

¹⁸ Bakillânî, Ebî Bekr Muhammed b. Tayyib, Kitâb Temhîdu'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil, thk. İmâduddîn Ahmed Haydar, Beyrut 1407/1987, s. 471; Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed, Usûlu'd-Dîn, Beyrut 1401/1981, s. 277-

el-Cuveynî (ö. 478/1085), “Sahabeden hiçbirini hatadan korunmuş olarak görmeyiz.” diyerek Ehl-i Sünnet’in bu konudaki görüşüne açıklık getirmektedir.¹⁹ İmamın masum olması fikrine Şia’nın Zeydiye ekolü katılmamakla²⁰ Ehl-i Sünnet’in görüşünü benimsemiş olmaktadır. Peygamberlerin bu nitelikleri de onların beşerî yönlerine ilişkin değil, tebliğ ettikleri vahye ilişkindir. Yani peygamberler Allah’tan aldıkları vahiyleri insanlara iletirken yapabilecekleri zihnî hatalardan korunmuşlardır.

Yine Ehl-i Sünnet itikadına göre Hz. Ali ve imamlar,²¹ Şia’nın iddia ettiği gibi²² vahyî bilgi veya gayb bilgisiyle donanmış değildirlere. Zira vahye muhatap olmak peygamberlerin niteliğidir. Peygamberlik de Hz. Muhammed ile sona erdiğinden vahiy yoluyla bilgi edinme de sona ermiştir. Dolayısıyla Hz. Ali’nin peygamberliğin devamı anlamında dinî emirler ve hükümler koyma yetkisi yoktur. Nitekim Ehl-i Sünnet’in Maturidi ekolünden olan Ebû’l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1114), Resulullah’ın “*Ben din işlerinizi bilirim, sizler ise dünya işlerinizi bilirsiniz.*” şeklindeki hadisinden yola çıkarak, devlet başkanının gayb dahil dünya işlerini bilmesini şart koşanları –ki Rafizileri kastetmiştir– imamet makamını nübüvvet makamından daha üstün görmekle suçlamış, bunun mutlak manada küfür olduğunu söylemekten de çekinmemiştir.²³ Çünkü Sünni itikada göre gaybın bilgisi yalnız Allah’a özgüdür. Bu gerçek Kur’an’da şu şekilde dile getirilmektedir: “*De ki: Göklerde ve yerde Allah’tan başka kimse gaybı bilmez.*”²⁴ Allah’ın bildirmedeği hiçbir kimsenin gaybı bilmesi ise düşünülemez. Allah ise gaybı yalnızca dilediği peygamberlere bildirmiştir.²⁵

278; Sâbûnî, el-Bidâyetü fî Usûli’-d-Dîn, s. 57; Râzî, Fahreddîn, el-Erbain fî Usûli’-d-Dîn, thk. Ahmed Hicâzî es-Saka, Kahire 1406/1986, c. 2, s. 263.

¹⁹ Cuveynî, Kitâbu’l-İrşâd, s. 366.

²⁰ Şehristânî, el-Milel ve’n-Nihal, c. 1, s. 145.

²¹ İmamiye’nin kabul ettiği on iki imam sırasıyla Hz. Ali, Hasan, Hüseyin, Ali Zeynelâbidîn, Muhammed el-Bâkır, Ca’fer es-Sâdik, Mûsâ el-Kâzım, Ali er-Rızâ, Muhammed el-Cevâd, Ali el-Hâdî, Hasan el-Askerî, Muhammed Mehdî el-Muntazar’dır. Özarslan, Selim, Yeni Programa Göre Düzenlenmiş Kalam Tarihi, Nobel Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2015, s. 39.

²² Kuleynî, Ebû Ca’fer Muhammed bin Ya’kûb bin İshâk er-Râzî, el-Usûl mine’l-Kâfi, Beyrut 1401, c. 1, s. 258, 285.

²³ Nesefî, Tabsiratu’l-Edille fî Usûli’-d-Dîn, c. 2, s. 833.

²⁴ 27/Neml, 65; 16/Nahl, 77.

²⁵ “O bütün gaybı bilendir, gaybına kimseyi muttali kılmaz. Ancak (bildirmeyi) dilediği

Sünni düşünce Hz. Ali'nin dinî bilgisinden ve dinî meselelere yönelik hükümlerinden istifade etmiş olmakla birlikte ondan rivayet edilen bilgilerde Şia'nın gerisinde kalmıştır. Ancak bunun sebebi Hz. Ali'nin dinî konulardaki derinliğinin göz ardı edilmesi değil, hilafet yıllarının tamamen bütünüyle savaşlarla ve ortaya çıkan fitneleri bastırmakla geçmiş olması, geniş fıkıh ve tefsir bilgilerini yeni nesillere aktarmaya fırsat bulamamasıyla ilgilidir. Sünni düşüncede Abdullâh ibn Abbâs (M. 619-687), Abdullâh ibn Ömer (M. 614-693) gibi diğer sahabeden daha çok bilgi nakledilmesi, onların Hz. Ali'ye oranla daha uzun bir ömür yaşamış olmalarıyla ilişkilidir.

Şia'nın aksine Ehl-i Sünnet anlayışına göre Hz. Peygamber'den ve bütün elçilerden sonra insanların en faziletlisi ya da üstünü Hz. Ali değil Hz. Ebu Bekir'dir. Ondan sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman ve sonra Hz. Ali'dir. Yani fazilet sıralaması hilafet sırasıyla aynıdır.²⁶ Buradaki fazilet sıralamasını liyakat ve ehliyet sıralaması olarak anlamak bizce daha doğrudur. Cuveynî, “Hz. Osman ile Hz. Ali konusundaki değerlendirmeler farklılık arz eder.” diyerek Hz. Ali'den rivayet edildiğini belirttiği şu sözü nakleder: “Hz. Peygamber'den sonra insanların en hayırlısı Ebu Bekir, sonra da Ömer'dir. Bu ikisinden sonra kimin en hayırlı olduğunu Allah bilir.”²⁷ Mu'tezile'nin çoğunluğu da Hz. Ali'nin bütün sahabeden üstünlüğü konusunda Şia'nın görüşünü paylaşmaktadır.²⁸ Şii öğretisi Hz. Ali'nin bu dört halifenin en faziletlisi olduğu anlayışını Hz. Peygamber'in “*Sen benim için, Hz. Musa'ya göre Hz. Harun makamundasın, ancak benden sonra peygamber yoktur.*”²⁹ ve “*Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır.*”³⁰ şeklindeki

peygamber bunun dışındadır.” 72/Cin, 26-27; Ayrıca Hz. Peygamber'in normal şartlarda yani Allah tarafından bildirilmediği takdirde gaybı bilmediğini ifade eden başka bir ayet için bkz. 3/Âl-i İmrân, 44; 7/Â'râf, 188.

²⁶ Neseî, Temhîd fî Usûli'd-Dîn, s. 113; Pezdevî, Usûlu'd-Dîn, s. 277, 355.

²⁷ Cuveynî, Kitâbu'l-İrşâd, s. 363.

²⁸ Kâdî Abdulcabbâr, Ahmed, Şerhu Usûli'l-Hamse, thk. Abdülkerîm Osman, Kahire 1416/1996, s. 767; Nişvânû'l-Himyerî, Ebû Saîd, el-Hûru'l-Iyn, thk. Kemâl Mustafa, Kahire 1948, s. 205; Pezdevî, Usûlu'd-Dîn, s. 358, 369.

²⁹ Buhârî, “Fezâilu Ashâbi'n-Nebî”, 9; “Megâzî”, 78; Muslim, “Fezâilu's-Sahâbe”, 30-31.

³⁰ Munavî, Muhammed Abdurraûf, Feyzu'l-Kâdir, c. 3, s. 46; hadisin başka lafızla ifade edilmiş şekli Tirmizî'de geçmektedir ve o bu rivayetin garib ve munkur olduğunu belirtmiştir. Tirmizî, “Menâkıb”, 20.

sözlerine dayandırırken, Sünni öğreti Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ali'den daha faziletli oluşunu, ilim ve takva sahibi oluşuna, kendisine sahabenin fetva sorduğuna, Hz. Peygamber'in imamet için diğer sahabelerden Hz. Ebu Bekir'i seçmesine, onu kendi yerine getirmesine ve sahabenin de Hz. Peygamber'in yerini almada, hükümleri yürürlüğe koymada, haksızlardan mazlumun hakkını almada Hz. Ebu Bekir'i diğer sahabelere takdim ve tercih etmelerine bağlamışlardır.³¹ Hz. Peygamber'in Hz. Ebu Bekir'in faziletine yönelik şu sözleri de onların bu kanaate varmalarına neden olmuştur. Örneğin "*Benden sonra iki kişiye; Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e uyunuz.*"³² ve namaz kıldırması için yerine Ebu Bekir'i bıraktığında "*Allah ve Müslümanlar ancak Ebu Bekir'i tanır.*"³³ sözü bunlardandır. Yine Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamber'in vefatıyla ortaya çıkan ilk ihtilaflarda sükûneti sağlayıcı çözümleyici roller (örneğin her insan gibi Hz. Peygamber'in de ölümlü olduğunu belirtmesi, Hz. Peygamber'in defnedileceği yer hususunda çıkan anlaşmazlığı, "Peygamberler vefat ettikleri yerde defnedilmişlerdir." diyerek ortadan kaldırması)³⁴ üstlenmesi bu inancın ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur.

Şia'nın Hz. Ali'nin sahabenin soyca en üstünü olduğu iddiasıyla hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğu biçimindeki inanışlarına da Ehl-i Sünnet; bunun doğru olmadığını, zira Hz. Abbas'ın da soyda Hz. Ali gibi olduğunu hatta Hz. Peygamber'e Ali'den daha yakın olduğunu ancak Ebu Bekir'in yaşça ondan daha büyük ve Hz. Peygamber'e daha şefkatli ve ümmetin işlerinde daha yardımcı olduğunu söyleyerek karşılık vermişlerdir. Öte yandan Ehl-i Sünnet inancına göre Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'e malıyla ve canıyla yardım etmişken, Hz. Ali ise zengin olmadığından sadece canıyla yardım etmiştir.³⁵ Bu da Hz. Ebu Bekir'in hilafete Hz. Ali'den daha layık olduğunu ortaya koymaktadır.

³¹ Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn*, s. 278; Cuveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, s. 362.

³² Cuveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, s. 356; İbn Mâce, *Sünen*, "Ebvâbu's-Sunne", Bâb: 11, hadis no: 97; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, c. 5, s. 385; Munavî, *age.*, c. 2, s. 56.

³³ Muslim, *Sahîh*, "Fezâilu's-Sahâbe", 44; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, c. 4, s. 322; Cuveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, s. 356

³⁴ Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn*, s. 279.

³⁵ Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn*, s. 280.

Şia'nın aksine Ehl-i Sünnet inancına göre sahabenin tamamına sevgi ve muhabbet beslemek gerekir; onlardan bazılarını buğzetmek, başka bir deyişle onlara ağır söz söylemek caiz değildir.³⁶ Rafiziler, ileri gelen sahabeye yönelik suçlamalar ve iftiralarda bulunmuşlardır ki bunlar çok vahim şeylerdir. Zira Kur'an ileri gelen sahabenin adaletine ve onların hepsinden razı olduğuna 'Rıdvan biatı' ifadesiyle işaret etmektedir.³⁷ Yine Kur'an; muhacir ve ensarı sevgi ile anmanın onları övmenin güzelliğine dair işaretler ortaya koymuştur.³⁸ Buna rağmen Hariciler, Ebu Bekir ve Hz. Ömer sevgisinde aşırı olup Hz. Ali'ye buğzederken Şiiler, Hz. Ali'ye olan sevgilerinden dolayı Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a dil uzatırlar. Ehl-i Sünnet'in bu makul yaklaşımından dolayı Hariciler Ehl-i Sünnet'i Şia'ya nispet ederken Şiiler Ehl-i Sünnet'i Hariciler tarafında yani onlara mensup görürler.³⁹

Sünni öğretilerde Hz. Ali'nin güzel ve hikmetli sözlerini, fesahati ve üstün hitabetini kabul etmekle birlikte Şerîf er-Râdî (ö. 359/969) tarafından rivayet edilen fakat onun fikir ve hitabetine özgü niteliklerden uzak politik-dinî görünümlü bazı hitabe ve mektupları içeren *Nehcu'l-Belâğa* gibi eserlere tereddütle yaklaşmakta ve bu tür rivayetlerin çoğunun Hz. Ali'ye ait olmadığı düşünülmektedir.

Sünni itikadı benimsemiş Müslümanların Hz. Ali'ye olan saygıları onun hikmetli sözlerini ezberleyip evlerine ve iş yerlerine asma geleneğini oluşturmuştur. Bu bağlamda Ehl-i Sünnet inançlarına ve uygulamalarına göre hazırlanmış takvim yapıtlarında da Hz. Ali'nin

³⁶ Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâîl, el-İbâne an Usûli'd-Diyâne, thk. Beşir Muhammed Uyûn, Dimeşk 1413/1993, s. 185-190; Cuveynî, Kitâbu'l-İrşâd, s. 364-365; Sâbûnî, el-Bidâyetü fî Usûli'd-Dîn, s. 61.

³⁷ Rıdvan biatı için bkz. 48/Fetih, 18-19: "Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara yakın bir fetih ve elde edecekleri birçok ganimetler nasip etmiştir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." Ayetin işaret ettiği biat, Hudeybiye'de "Semre" ağacının altında yapılan Rıdvan biatıdır. Hz. Peygamber'in yanında bulunan 1400-1500 sahâbi, Kureyş müşriklerine karşı ölünceye kadar savaşacaklarına yemin etmişlerdi. Bkz. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, es-Siretu'n-Nebeviyye, thk. Mustafa es-Sakka, Kahire 1955, c. 2, s. 315.

³⁸ Cuveynî, Kitâbu'l-İrşâd, s. 364-365.

³⁹ Pezdevî, Usûlu'd-Dîn, s. 341; Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâîl, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Beyrut 1411/1990, c. 1, s. 167-168; Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir, el-Fark beyne'l-Firâk, neşr. Hasan el-Kevserî, Kahire 1948, s. 45.

hikmetli ve veciz sözlerine sıklıkla atıf yapılmaktadır.⁴⁰ Bunlardan bazısı şunlardır: “Sakladığın sır senin esirindir, ama açığa vurursan sen onun esiri olursun.”, “Kişi bilmediğinin düşmanıdır.”, “İyilikleri yaymada acele etmek başarıdır.”, “Allah’ı hatırlamakla insanın gönlü açılır.”, “Hayır işleyen insan, ölse de diridir.”, “Her şey azaldıkça, ilim ise arttıkça kıymetlenir.”, “İnsanlar uykudadır; öldükleri zaman uyanacaklardır.”, “Uygun bir eş, huzurun başlangıcıdır.”, “Kanaatle yetinen kişi zengindir.”, “Allah’ın en güzel bağıışı akıldır.”, “Adaletle davranan kişinin makamı yüce olur.”, “Kişi tevazu ile yükselir.”, “En kötü mal, sahibine fayda etmeyen maldır.”, “İnsanların en soylusu, en güzel ahlaklısıdır.”, “Kötü ahlak cehaletin ürünüdür.”, “Güzel ahlaktan daha iyi bir davranış olamaz.”, “Hoşgörü ahlakın süsüdür.”, “Kötü arkadaş bir ateş parçası gibidir.”, “Kendine şefkatli davranan, başkasına zulmetmez.”, “Bağışlanmak için bağışla.”, “İffet bütün güzelliklerin başıdır.”, “Dostluk eskidikçe sevgi artar.”, “Kişinin mertliği, sözünün doğruluğu ile ölçülür.”, “Dünyanın hilelerini bilen, onun hayallerine aldanmaz.”, “Cennet emel ile değil, amel ile elde edilir.”, “Dil, hedefini şaşırır bir oktur. Ondandır sakının.”, “En akıllı insan, akıl sahiplerinin yolundan gidendir.”, “Halkı ayakta tutan şey adalettir.”, “En faydalı hazine, gönüllerdeki sevgidir.”, “Ecel gelince, arzuların boş olduğu anlaşılır.”, “Hoşgörü sayesinde dostlar çoğalır.”, “Affetmek, büyüklüğün alametidir.”. Halkın, beğendiği sözleri sevdiği kişilere ya da manevi otoritesi güçlü olan şahsiyetlere atfetme alışkanlığı vardır.

Sünni literatürde Hz. Peygamber’e yakınlığı ve cennetle müjdelenen/aşere-i mübeşşere on kişiden biri olduğu için Hz. Ali’nin fazilet ve üstünlüğüne dair rivayetler diğer sahabelere kıyaslanmayacak ölçüde fazladır. Örneğin sahabenin ileri gelenlerinden İbn Abbâs (ö. 68/687) Hz. Ali’nin faziletlerine şu şekilde işaret etmektedir: “O, hiçbir insanda bulunmayan dört niteliğe sahipti. Ne bir Arap ne de

⁴⁰ Örneğin Türkiye Finans Kurumu’nun hazırladığı 2009 yılı takviminde Hz. Ali’nin sözlerine onlarca defa yer verilmiştir. Bkz. 1 Temmuz 2009 tarihli yaprakta “İyilikleri yaymada acele etmek başarıdır.”, 24 Kasım 2009 tarihli yaprakta “İlim, tükenmeyen büyük bir hazinedir.”, 1 Aralık 2009 tarihli yaprakta “Gülmenin en iyi şekli tebessümdür.” sözlerine yer verilmiştir.

Arap olmayan ondan önce namaz kılmıştır. Bütün savaşlarda Hz. Peygamber'in sancağını taşımış, vefat ettikten sonra onu kendi eliyle yıkamış, defnetmek için de bizzat kendisi mezarına inmiştir.⁴¹ Buna rağmen Şiiler bu sahih rivayetlerle yetinmeyerek, daha onun sağlığında, diğer halifelerden üstünlüğüne dair Hz. Ali'yi bile rencide eden birçok hadis uydurmuşlar, bu hadisleri içeren eserler kaleme almışlardır. Şiilerin gerek Hz. Ali ve gerekse Ehl-i Beyt'inin faziletine dair abartılı, çoğu uydurma ve sayıları 300.000 olan bu rivayetlere karşı hadis bilgini İmâm Nesâî (M. 830-915) tarafından Hz. Ali'nin gerçek üstünlüklerine işaret eden *Kitâbu'l-Hasâis fî Fazli Ali b. Ebî Tâlib* (Kahire 1308) isimli eser kaleme alınmıştır. Sünni hadis bilgisini bu eseri yazmaya sevk eden amil, Hz. Ali hakkında pek çok hadis uydurulmasıdır. Yani Sünni itikada mensup bilginler, Hz. Ali'ye gereken önemi vermekte ve onun gerçek kimliğini ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar. Ahmed b. Hanbel (ö. 214/855) de *Kitâbu Fezâilü's-Sahâbe* (Mekke 1403) isimli eserinde Hz. Ali'nin faziletlerine dair 300 civarında rivayete yer vermiştir.

Hz. Ali'nin faziletine dair Sünni hadis kaynaklarında yer alan en güvenilir rivayetlerden biri şöyledir: Hayber kuşatması sırasında Hz. Peygamber, sancağı bir gün sonra Allah ve Resulü'nü seven birisine vereceğini ve zaferin onun eliyle kazanılacağını bildirmişti. Söz konusu bu müjde sahabenin ileri gelenlerinden sonradan İslam'ın ikinci halifesi olacak Ömer b. Hattâb'ı (ö. 644) dahi heyecanlandırmış, ancak Hz. Peygamber sancağı Hz. Ali'ye vermiş ve Hayber'in fethi gerçekleşmiştir.⁴²

Onun faziletini belirten başka bir rivayet de Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi ancak müminlerin sevebileceğine, yalnızca münafıkların kin besleyeceğine yönelik hadisidir.⁴³

Sonuç

Bütün bunlar Ehl-i Sünnet düşüncesinde Hz. Ali'nin yüksek mevkiini ve yerini belirtiyorsa da onun bu özellikleri Şiilerin iddia ettiği

⁴¹ İbn Abdilberr, el- İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb, Kahire 1328, c. 3, s. 27.

⁴² Bkz. Buhârî, "Cihâd", 102, 121, 143; Muslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 32-35.

⁴³ Muslim, İmân, 131.

gibi onu diğer İslam halifelerinden üstün bir konuma getirmemektedir. Aynı şekilde diğerlerinin de ondan üstün olduğu ileri sürülemez. Fazilet ve takva cihetinden kimin kimden üstün olduğunun tespiti yeryüzündeki hiçbir beşere bir görev olarak verilmemiştir. Neticede Sünni İslam inancında Hz. Ali, Hz. Peygamber'in amcaoğlu ve damadı olmasının ötesinde diğer Râşid halifelerden (Ebu Bekir, Ömer ve Osman) farklı bir konuma sahip değildir. Dini anlama ve yaşamada, dinî hükümler vermede onlardan ayrı bir yetki ve otoritesi yoktur.

Sünni itikada mensup bireyler nazarında Hz. Ali, askerî, ilmî, hukuki ve edebî sahalarda Şiiler kadar olmasa da büyük bir üne sahiptir. Onun söz konusu bu alanlardaki şöhreti ve otoritesi kendi şahsi bilgi birikimi ve kabiliyetinden kaynaklanmaktadır. Onun bu bilgi birikimine sahip olması ise otuz yıl gibi uzun bir müddet Hz. Peygamber ile birlikte olması ve bu arada Kur'an-ı Kerim'i ve sünneti bizzat ondan öğrenmesi ve vahiy kâtipliği görevini yapması gibi etkenlerle açıklanabilir.

Hz. Ali b. Ebî Tâlib, Sünni çevrelerde bütün bu yönleriyle tanınan bir İslam halifesi olduğu gibi, Hz. Peygamber ile birlikte katıldığı savaşlardaki kahramanlıkları ve çeşitli vesilelerle yapmış olduğu etkileyici hutbeleri ve hikmetli sözleriyle de tanınan ve sevilen bir İslami kişilik ve şahsiyet olmuştur.

Kaynakça

- Âmirî, Yahyâ b. Ebî Bekr, *Behcetü'l-Mehâfil ve Buğyetü'l-Emâsil fi Tellîsî'l-Mu'cizât ve's-Siyer ve's-Şemâil*, Mısır 1339.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *Usûlu'd-Dîn*, Beyrut 1401/1981.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir, *el-Fark beyne'l-Fırâk*, neşr. Hasan el-Kevserî, Kahire 1948.
- Bakillânî, Ebî Bekr Muhammed b. Tayyib, *Kitâb Temhîdu'l-Evâil ve Tellîsu'd-Delâil*, thk. İmâduddîn Ahmed Haydar, Beyrut 1407/1987.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbu'l-Eşrâf*, nşr. Muhammed Hamîdullâh, Kahire 1959.

- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1992.
- Cuveynî, İmâmu'l-Haremeyn Ebû'l-Mealî Abdulmelik, *Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kavâti'l-Edilleti fi Usûli'l-İtikâd*, thk. Es'ad Temîm, Beyrut 1413/1992.
- Çağatay, Neşet-Çubukçu İbrahim Agah, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara 1985.
- el-Hillî, Yûsuf b. Ali b. Mutahhar, *el-Bâbu'l-Hâdî Aşere* (şerhleri *Nâfi Yevmi'l-Haşr* ve *Miftâhu'l-Bâb* ile birlikte), thk. Mehdî Muhakkîk, Tahran 1365/1946.
- el-Hillî, Yûsuf b. Ali b. Mutahhar, *Keşfu'l-Murâd fi Şerhi Tecridi'l-İtikâd*, Bombay 1310/1892.
- el-Kummî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbaveyh, *Risâletu'l-İtikâdâtî'l-İmâmiyye* (*Şü-İmâmiyye'nin İnanç Esasları*), çev. E. Ruhi Fıçlalı, Ankara 1978.
- el-Minkârî, Nasr b. Muzâhim, *Vak'atu Siffin*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1382.
- el-Muzaffer, Muhammed Rızâ, *Akâidu'l-İmâmiyye* (*Şîa İnançları*), çev. A. Gölpınarlı, İstanbul 1978.
- el-Vâkidî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones, Oxford 1966.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâîl, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, thk. Beşîr Muhammed Uyûn, Dimeşk 1413/1993.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâîl, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut 1411/1990.
- Haliû b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât* (*Halîfe b. Hayyât Tarihi*), trc. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001.
- İbn Abdilberr, *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, Kahire 1328.
- İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Uğan, İstanbul 1989.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakka, Kahire 1955.
- İbn Humâm, Kemâluddîn Muhammed, *el-Musâyere fi'l-Akâidi'l-Munciye fi'l-Âhireti* ile beraber İbn Kutluboğa, Zeyneddîn Kâsım el-Hanefî, *Şerhu'l-Musâyere*, Bulak, Mısır 1317/1900.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Kahire 1904.
- Kâdi Abdulcabbâr, Ahmed, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, thk. Abdulkerîm Osman, Kahire 1416/1996.

- Kâşifu'l-Gıtâ, Muhammed Huseyn, *Aslu's-Şia ve Usûluhá (Ca'ferî Mezhebi ve Esasları)*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1979.
- Kuleynî, Ebû Ca'fer Muhammed bin Ya'kûb bin İshâk er-Râzî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, Beyrut 1401.
- Munâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feyzu'l-Kâdir*, Kahire, trs.
- Muslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. Haccâc el-Kureşî, *Sahîh*, İstanbul 1413/1992.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Temhîd fî Usûli'd-Dîn*, thk. Abdülhay Kâbil, Dâru's-Sekâfe, Kahire 1407/1987.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn, *Tabsiratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, thk. Claude Salame, Dîmaşk 1993.
- Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şerefeddîn, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lugât*, I-II, nşr. İdâretu't-Tîbâ'ati'l-Munîriyye, trs.
- Nişvânu'l-Himyerî, Ebû Saîd, *el-Hûru'l-Iyn*, thk. Kemâl Mustafa, Kahire 1948.
- Onat, Hasan, "Şîî İmâmet Nazariyesi", *AÜİFD*, c. 32, Ankara 1992.
- Özarslan, Selim, *Matürîdî Kelamcısı İbn Hümmâm'ın Kelamî Görüşleri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2003.
- Pezdevî, Ebû'l- Yusr Muhammed, *Usûlu'd-Dîn (Ehli Sümmet Akaidi)*, çev. Şerafettin Gölcük, İstanbul 1988.
- Râzî, Fahreddîn, *el-Erbâin fî Usûli'd-Dîn*, thk. Ahmed Hicâzî es-Saka, Kahire 1406/1986.
- Sâbûnî, Nûreddîn, *el-Bidâyetu fî Usûli'd-Dîn*, thk. Bekir Topaloğlu, Ankara 1995.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdulkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Ahmed Fehmî Muhammed, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sunen*, Kahire 1965.